

VÍŤAZSTVÁ A PREHRY V ZÁPASOCH O PALATÁLNE L V SPISOVNEJ SLOVENČINE – NAJMÄ V TZV. SLABEJ FONOLOGICKEJ POZÍCII¹

Slavomír Ondrejovič

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

ONDREJOVIČ, Slavomír: Highs and Lows of the Fight for Palatal *l* in Standard Slovak Mainly in a So-Called Weak Position. *Slovak Language*, 2019, Vol. 84, No 2, pp. 144 – 164.

Abstract: The paper analyzes the “long struggle” between authors who promote palatal *l* in standard Slovak regardless of their (phonologically weak or strong) position, and between authors that arise from current practice, which in the so-called weak position, i.e. in the position before *e*, *i*, *í* and before the so-called *i*-diphthongs (*ie*, *ia*, *iu*) use both palatal and non-palatal pronunciation, with non-palatal being more frequent. The author proposes to proceed also in codification so that at *l* in positions before *e*, *i*, *í* and before so-called *i*-diphthongs also recognized the variant pronunciation (soft and hard). This follows the proposals from the 1950's, i.e. an event 60-70 years ago, but the author was driven mainly by contemporary sociolinguistic and pragmatic language research and living standards of (literary) Slovak. Such an attitude is also confronted in the article with the view that the mentioned principle could only apply to the lower, or even neutral pronunciation style, while for high style it should be left exclusively palatal *l* even in a weak position. The analysis shows that the opposite of *le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu* is based on the contrast between rural and urban Slovak.

Key words: *l* in standard Slovak; *l* in strong and weak position; *l* in urban and rural Slovak; high, neutral and lower style of pronunciation; *l* in literary Slovak in Slovakia; *l* in so-called Lower Land

Ak je niečo pre ľudí výhodné, tak sa to začne používať
bez ohľadu na to, či sa to lingvistom páči alebo nie.

Martin Prošek

1. Už pri príprave prvých novodobých Pravidiel slovenského pravopisu začiatkom 50. rokov 20. storočia, ktoré vyšli v ucelenej podobe v r. 1953, sa v istej časti jazykovednej obce uvažovalo, že by v prípade hláskových skupín *le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu* bolo potrebné a zároveň aj účelné i v oficiálnej kodifikácii (napr. v Pravidlách slovenského pravopisu) pripustiť výslovnosť mäkkú (*le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu*) i tvrdú (*le*, *li*, *lí*, *lia*, *lie*, *liu*) s odôvodnením, že *les*, *lipa*, *lietať* a pod. s tvrdou výslovnosťou nie je výslovnosť ani nárečová, ani vulgárna a vyskytuje sa dokonca častejšie než s výslovnosťou mäkkou. Vyšiel k tomu aj osobitný autoritatívny text od Jána Horeckého a Štefana Peciara (1952/3), v ktorom sa zároveň pripustilo, pravdepodobne preto, aby sa takto zvýšili šance na jeho všeobecné prijatie v jazykovednej obci, že mäkká

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka*.

výslovnosť by sa v tomto prípade mohla vnímať ako starostlivejšia. Napriek tomu absolútne kodifikačné víťazstvo slávalo v tom čase tzv. palatálne krídlo, vinou čoho doteraz vznikajú v odbornom i laickom diskurze traumy a spory. Keďže oficiálna kodifikácia je v tejto veci v pomerne ostrom kontraste – ak berieme do úvahy mestské i vidiecke prostredie – s úzom a s jazykovou praxou, jazykové prejavy s *l/l'* najmä v médiách sa stali obľúbeným terčom konjunkturálnej jazykovej kritiky².

1.1. Z historického hľadiska k charakteristickým črtám slovenského jazyka patrí mäkkostná konsonantická korelácia. Je pritom známe, že v staršej fáze vývinu mala slovenčina podstatne vyšší počet mäkkostných párov (*b – b̂, p – p̂, m – m̂, v – v̂, d – d̂, t – t̂, n – n̂, l – l̂, r – r̂, s – ŝ, z – ẑ*) ako ich má dnes, pričom mäkkostná korelácia sa začala redukovať už od 12. storočia, no k najintenzívnejším zmenám došlo v priebehu 14. – 15. storočia. V dnešnej spisovnej slovenčine sa mäkkostné protiklady uplatňujú už len pri pároch *d – d̂, t – t̂, n – n̂, l – l̂*. Podľa Jána Findru (2011, s. 56) štvrtá opozícia v páre *l – l̂* naznačuje, že tento proces v spisovnej slovenčine ešte stále nie je ukončený, čo potvrdzuje aj rozkolísaná výslovnosť mäkkého *l* v bežnej jazykovej praxi, kde sa dá nájsť v príslušných pozíciách popri mäkkej výslovnosti aj polomäkká, tvrdá i „hyperkorektná“ výslovnosť, ktorú Ján Findra (2011, *ibid.*) registruje dnes predovšetkým v dedinskom prostredí pod vplyvom miestneho nárečia.

2. Spomedzi profesionálnych jazykovedcov, ktorí o problematike s palatálnym *l'* uverejnili od 2. polovice 20. storočia známejšie príspevky, by sme do prvej skupiny (k tzv. palatalistom) mohli zaradiť Jána Stanislava, Jána Mihála, Vlada Uhlára, Gejzu Horáka, Antona Habovštiaka, Jozefa Štolca, Františka Kočiša, Mateja Považaja, v neskoršom období aj Jozefa Ružičku (porov. nižšie), Viliama Záborského, Ábela Kráľa – autora Pravidiel slovenskej výslovnosti³, Jána Kačalu a Ľubomíra Rendára.

Ján Kačala (1997) publikoval aj súpis sumarizujúci príčiny (v jeho terminológii) „prehliadavého“ postoja k hláske *l'* v slovenčine. Tie podľa neho spočívajú v a) nedostačujúcom pôsobení školy pri vyučovaní spisovnej výslovnosti všeobecne a mäkkého *l'* osobitne⁴, b) nejestvovaní mäkkého *l'* na časti jazykového územia slo-

² Aj Rada pre vysielanie a retransmisiiu (naposledy 14. decembra 2018) uviedla, že divákovi v podnetoch na „zlú slovenčinu“ najčastejšie prekáža výslovnosť spoluhlások *l/l'* (na ďalších miestach sú čečizmy, český dabing, nárečie a vulgarizmy – Profimedia). Žiaľ, z uverejnených údajov nie je možné zistiť, nakoľko sú tieto podnety oprávnené, resp. na aké pozície sa táto kritika zanedbávania palatálneho (mäkkého) *l'* zameriava, pričom práve to je na uvedených podnetoch kľúčové z hľadiska jazykovej korektnosti. Platí to aj o prehľade sťažností občanov na jazykovú kultúru v médiách doručených ministerstvu kultúry za roky 2015 – 2017, kde sa spomínajú prípady *lavica – lavica*, ale aj *žili – žily, robili* namiesto *robili* s upozornením, že zo starých záznamov počuť dôslednú výslovnosť mäkkej spoluhlásky.

³ Veronika Štěpánová (2019, s. 28 – 29) ortoepickú situáciu na Slovensku hodnotí ako „pomerne paradoxnú“ jednak preto, že Pravidlá slovenskej výslovnosti vypracoval jeden autor vo viacerých verziách, a jednak preto, že vychádzali takmer bez zmien napriek tomu, že opakovane boli terčom odbornej kritiky (Gejza Horák, Ján Bosák, Ján Horecký, Slavomír Ondrejovič).

⁴ Aj podľa Františka Kočiša (1988, s. 2) i kodifikácia (Pravidlá slovenskej výslovnosti) potvrdila, že mäkké *l'* je jedným z charakteristických zvukov nášho fonologického systému, prečo „trocha udivujú

venčiny, c) nepevnom jazykovom vedomí časti používateľov spisovnej slovenčiny, ktorí v inom jazykovom prostredí výslovnosť spoluhlásky *l'* opúšťajú, d) ubúdanie spoluhlásky *l'* v slovenčine, e) zanikanie spoluhlásky *l'* v slovenských mestách a f) geograficky okrajovom postavení Bratislavy ako kultúrneho, politického aj hospodárskeho centra Slovenskej republiky. Je to na prvý pohľad trochu konfúzny súpis, preto ho autor dopĺňa ešte ďalším zhrnutím dôvodov existencie mäkkého *l'* v slovenčine, ktoré charakterizuje ako systémové, funkčné, jazykovoúzemné, kodifikačné, národnoreprezentatívne a charakterizačné. Systémovým dôvodom zachovania mäkkého *l'* je preňho jestvovanie párov tvrdých a mäkkých spoluhlások v hláskovom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny *t – t', d – d', n – ň, l – l'*, pričom aj dvojica *l – l'* sa tu vníma na tej istej úrovni ako tri predchádzajúce opozície. Podľa interpretácie J. Kačalu, ak je istý prvok súčasťou príslušného systému, „pohýbanie“ miesta tohto prvku v systéme má za následok i „pohýbanie“ ďalších prvkov v systéme. Ak by sa pohýbala systémová dvojica *l – l'*, zmenil by sa aj hláskový systém spisovnej slovenčiny a po takomto zásahu je to už iný systém. Ale ak si pomôžeme prirovnaním k Štúrovmu systému, ktorý si vystačil bez mäkkého *l'*, môžeme sa tu opýtať, bol to iný systém, než boli a sú systémy s palatálnym *l'*? Po zmene podôb *košela, chvíla* na podoby *košely, chvíly* by sme podľa toho očakávali, že príslušné plurálové tvary sa zmenia na *košely, chvíly*, ale k takým zmenám nedošlo, naďalej ostali *košele, košiel, chvíle, chvíl* (porov. Ďurovič, 2006, s. 66, 133).

Dôležitosť hlásky *l'* v slovenčine potvrdzuje podľa J. Kačalu (1997) aj geografický činiteľ, keďže podľa neho mäkké *l'* majú okrem väčšiny stredoslovenských nárečí aj východoslovenské nárečia i severná časť západoslovenských nárečí. Z toho mu vychádza, že z územného hľadiska sa mäkké *l'* vyskytuje približne na dvoch tretinách slovenského jazykového územia. Ale to by mohlo platiť iba v prípade, ak by sme a) celkom rezignovali na výslovnostnú situáciu v mestách na západnom, strednom i východnom Slovensku a b) ak by sme chceli z nejakého dôvodu príliš nadhodnotiť frekvenciu palatálneho *l'* v nárečiach. Vynikajúci dialektológ, akým bol nesporne Eugen Jóna, naopak doložil, že „v slovenských nárečiach je výslovnosť mäkkého *l'* rozšírená iba na malom území“ (Jóna, 1946, s. 104). Ďalším zásadným dôvodom, prečo treba v slovenčine forsírovať *l'*, sú podľa Jána Kačalu aj doterajšie kodifikácie, ktoré s výnimkou krátkeho obdobia v rokoch 1843 – 1852, keď platila Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny bez mäkkého *l'*, majú v „spisovnej slovenčine dlhú tradíciu a neprerušenu kontinuitu“. S tým treba súhlasiť, ale je otázka, či ide naozaj o taký významný činiteľ, ako sa domnieva J. Kačala. Sám spomína v tejto kapitole pokusy vyvolať diskusiu o tom, či nezrušiť aspoň mäkkú výslovnosť slabík *le, li* atď., či nepripustiť dvojakú výslovnosť. Z toho postulátu môžu podľa neho vyplývať len defektné závery, lebo „argumentuje sa tu často tak, že 55 % ľudí na Slovensku tieto slabiky nevyslovuje mätko“. A to je podľa F. Kočiša „dosť krátkozraký argument, podľa ktorého vychodí, že chybu treba hľadať nie v ľuďoch, v ich výchove, ale v jazykovom systéme!“ (Kočiš, 1988, *ibid.*, porov. aj pozn. č. 8).

to súvislosti aj Antona Bernoláka, ktorý svoju spisovnú slovenčinu (tzv. bernolákovčinu) založil na kultúrnej západnej slovenčine, pričom do nej zahrnul aj mäkké spoluhlásky *t', d', ň, l'* a dokonca skupiny *le, li*. Nie je pritom isté, či práve Bernolákovovo zaradenie týchto spoluhlások a spoluhláskových skupín do kodifikácie nemalo neblahý vplyv na osudy tohto spisovného jazyka a predovšetkým na jeho skorý zánik (porov. k tomu aj Sedláková, 2001, Ondrejovič, 2011a).

Medzi „antipalatalistov“ s ohľadom na pozíciu minimálnej fonologickej diferenciácie zaradujeme Ľudovíta Nováka, Jána Horeckého, Štefana Peciara, Eugena Paulinyho, Jozefa Lišku, Ladislava Dvonča, Ľubomíra Ďuroviča, Jozefa Muránskeho, Jána Findru, Miroslava Dudka, Miru Nábělkovú, Mariannu Sedlákovú, Sinišu Habijanca, Radoslava Pavlíka, Juraja Dolníka, Slavomíra Ondrejoviča a niektorých ďalších autorov.

2.1. O realnosti a dokonca čoraz vyššej prestížnosti procesu „stvrdzovania“ *l'* v slabej pozícii v spisovnej slovenčine, na ktorý sa tu sústreďujeme predovšetkým, svedčia aj viacerí „konvertujúci“ autori. V tejto súvislosti spomeňme na prvom mieste prejav vynikajúceho majstra slova Ladislava Chudíka, ktorý laterálu *l'* v pozícii pred *e, i* mäkkil v neskorších rokoch svojej kariéry skôr len výnimočne, aj keď v dávnejšej minulosti bol známy takmer dôslednou mäkkou výslovnosťou *l'* aj v uvedených pozíciách. Relevantná je tu však zároveň jeho poznámka v diskusii o výslovnostnej praxi v Slovenskom národnom divadle, kde sme mohli od neho počuť i tieto slová: „Začal by som sebakritikou. Nedodržujem *l'*, správne nevyslovujem. ... Nevidí sa mi správne a únosné ani afektované *l'*, najmä nám, ktorí žijeme v bratislavskom prostredí“ (Chudík, 1978, s. 34). Tento výrok nášho majstra slova, že nedodržuje *l'* a že ho nevyslovuje správne, je však myslený skôr ironicky a oným afektovaným *l'* mieri zasa najskôr na to „veľmi mäkké *l'*“, s ktorým sám nebol stotožnený (porov. aj Chudík, 1984). Pri snahe o konfrontáciu, resp. rektifikáciu tvrdej či mäkkej výslovnosti *le, li/le, li* a pod. sa angažovali najprv jazykovedci u divadelníkov s cieľom upozorniť ich na nedodržanie kodifikovaných tvarov a pranierovať toto počínanie (individuálne u Jána Stanislava zhrnuté v príručke Slovenská výslovnosť pre umelcov a iných pracovníkov, Stanislav, 1953), neskôr to boli predovšetkým návštevy Gejzu Horáka a Ábela Kráľa v Slovenskom národnom divadle. Dodatočne boli vykonané i sociolinguvistické sondy do normy javiskovej reči Slavomíra Ondrejoviča (1990), v rámci ktorých sa sami herci (v tom čase predstavitelia strednej hereckej generácie Dušan Jamrich⁵, Pavol Mikulík, Vladimír Durdík ml., Milan Lasica) a divadelní kritici (Vladimír Štefko, Anton Kret⁶) vyslovili, že nemäkčenie *le, li*, teda zjavné odchýlky od

⁵ Podľa Dušana Jamricha „osobitne sa ťažko vyslovuje skupina *li* v type *roblí*“ (porov. aj Jamrich, 1984).

⁶ Podľa Antona Kreta (1986, s. 33) „mäkčiace“ normy prešli u nás za posledných 20 rokov prudkým vývinom, pričom onen vývin akoby za ďalších štyridsať rokov – v porovnaní s 50. a 60. rokmi – ešte akceleroval.

oficiálnej kodifikácie, nemožno kvalifikovať ani v divadle ako neznalosť spisovných noriem a alibizmus, z čoho boli obviňovaní. Zhoda bola v tom, že nedodržiavanie mäkkého *l* v prípadoch typu *lachki, vedla, lúbit', král* je chybné, no iné je to s *l* v pozícii *le, li*, pretože aj u ľudí s vysokou jazykovou kultúrou v týchto prípadoch prevláda tvrdá výslovnosť a navyše je úplne vylúčené, aby *le, li* vyslovil mätko herec, ktorý predstavuje mladého človeka z mestského prostredia (najmä v televízii a rozhlase, porov. Ondrejovič, 1990, s. 256). Na druhej strane však v niektorých prípadoch je mäkká výslovnosť vhodnejšia a adekvátnejšia, a to najmä vtedy, keď herci stvárňujú ľudí z rurálneho prostredia. A to nielen v divadle, ale aj v televízii a rozhlase a na nahrávkach rozprávok a ľudových piesní na platniach („Na Kráľovej hoľi stojí strom zeľení...“) (Ondrejovič, 1982). Iná je situácia v slovenskej populárnej hudbe, čo trvá dokonca už aj od 50. a 60. rokov 20. storočia. To súvisí zrejme najmä so skutočnosťou, že takáto hudba bola a je spojená predovšetkým s mestským prostredím.

V médiách sa však aj dnes občas objavujú aj športovci pochádzajúci z prostredia, kde je *le, li* a pod. bežné, napr. futbalisti, lyžiarky, atléti a pod., ktorí v rozhovoroch uplatňujú mäkkú výslovnosť aj v pozícii *le, li, lia, lie, liu*. Diváci tieto vystúpenia vnímajú s pochopením, lebo ich nepocitujú celkom ako akty spisovného jazyka. S menším pochopením sa stretli hlásatelia z Dolnej zeme, ktorí v 90. rokoch 20. storočia občas referovali v slovenskej televízii o vojnových udalostiach na Balkáne. Niektorí diváci sa v tom čase sťažovali na ich „vidiecku“ výslovnosť. Podľa Milana Lasicu takáto výslovnosť je síce príťažlivá, ale nie je prenosná na Slovensko (porov. Ondrejovič, 1990).

Pozoruhodný je v tomto kontexte odborného diskurzu prípad Jána Findru, ktorý na postulát o variantnej výslovnosti v slabých pozíciách reagoval v diskusii na konferencii v r. 2009 ešte odmietavo, v štúdiu Mäkkosťná korelácia a spoluhláska *l* (Findra, 2011) však úplne „otočil“. V spomínanej stati na podporu tohto postoja sám uvádza dôvody historické, sociolingvistické, ekonomické a administratívno-právne, keďže „hospodársky, kultúrne, spoločensky i politicky vo všetkých regiónoch Slovenska dominantné postavenie majú mestá, pričom významný je najmä vplyv Bratislavy“⁷ (Findra, 2011, s. 60). Z odborného diskurzu možno však uviesť aj opačný príklad, keď sa Jozef Ružička v málo známej ankete z r. 1946 na otázku o budúcnosti mäkkého *l* v spisovnej slovenčine vyjadril veľmi skepticky⁸, no neskôr sa sám

⁷ Aj Eugen Pauliny už v 50. rokoch 20. storočia presadzoval tézu, že „Bratislava je pre normu spisovného jazyka nateraz a pre budúcnosť ďaleko dôležitejšia ako stredoslovenský nárečový základ“ (Pauliny, 2000, s. 30).

⁸ Šlo o anketový prípis Pravopisnej komisie, zriadenej Poverenictvom pre školstvo a osvetu, z 15. júna 1946, ktorej predsedom bol v danom čase Ján Stanislav a tajomníkom Jozef Štolc. 4. otázka tejto ankety, rozoslanej jazykovedcom, učiteľom a kultúrnym pracovníkom, znela: „Ste za ponechanie mäkkého *l* alebo za jeho odstránenie?“ (Archív Slovenskej akadémie vied). Táto otázka bola formulovaná málo diferencovane, no aj tak priniesla niektoré prekvapujúce odpovede.

usiloval vo verejných vystúpeniach o mäkkú výslovnosť *l'e, li* a pred i-ovými dvojhláskami (aj keď nie vždy s veľkým úspechom). Doplňme, že Ľudovítovi Melišovi-Čugovi pri alternatívnej výslovnosti prekážala iba jej „dvojkoľajnosť“. Podľa neho výslovnosť *lipa, les* je síce „peknejšia, starostlivejšia, esteticejšia“, no „ak je výslovnosť *lipa, les* rozšírenejšia a tento zreteľ je závažnejší, nech sa návrh prikloní k druhej alternatíve“ (Meliš-Čuga, 1952/53, s. 117)⁹.

2.2. Diskusie o problémoch s palatálnym *l'* neprebíhali, pravdaže, iba v rámci odborného lingvistického a divadelného diskurzu, ale za mäkké *l'* (alebo proti nemu) intervenovali aj zástupcovia širokej verejnosti mimo týchto zón (v diskusiách na sociálnych sieťach), ktoré takisto nemáme právo celkom obísť.

V médiách v tejto súvislosti aj dnes možno naraziť napr. na poučenie adresované profesionálnym rozhlasovým pracovníkom (verzály, ktorými autor zdôrazňuje dôležitosť použitých výrazov, ako aj diakritiku v texte uvádzame v pôvodnej verzii): „Ja Vás ubezpečujem, že VŠETKY tie pôvodom cudzie slová, o ktorých hovoríme – teda politika, polícia, v Bruseli, kriminalita, koncovky slovíes na „li“... sa na 1.000.000 % vyslovujú v slovenčine NORMÁLNE SPISOVNE – teda mätko!!! Sú to cudzie slová už dávno udomácnené. Nech sa páči – overte si to v JÚLŠ, toto sú predsa také elementárne veci... Mimochodom, to VÁŽNE v SRo musíte „diskutovať“ o tom, ako sa vyslovuje slovo „kapitalizmus“? .... SAMOZREJME, že kapitalizmus je s mäkkým *l'*. Podotýkam, nie „zúfalo“ mäkkým, len normálne SPISOVNE mäkkým. Alebo je to problém??? Napr. slovo „politici“? Správne sa vyslovuje v prepise PO-LI-TY-CI (spisovne mäkké *l'*), to vážne už neviete v troch za sebou idúcich slabikách vysloviť MÄKKÉ-TVRDÉ-MÄKKÉ *i/y*??? Je to nemožné? Naozaj mi chcete nahovoriť, že aj to modré ovocie, čo rastie na strome, je „slyvka“, a že ani „nemám nos medzi očami“? :-)..... odporúčal som Vám ..., siahnite do archívu STV a pozrite si Hájnikovu ženu (nádherné dielo!) – v podaní Viliama Záborského (ako rozprávač a obhajca) – pozrite si aspoň pár minút od minútáže 21:20“ (mknet@post.sk)¹⁰.

⁹ Aj Matej Považaj zistil, že nie všetci redaktori, moderátori a hlásatelia v dostatočnej miere rešpektujú platnú kodifikáciu, pričom sústavným problémom zostáva podľa neho napr. vyslovovanie, či skôr nevyslovovanie spoluhlásky *l'* v slovách ako *podľa, veľký* ... atď a „iba veľmi málo profesionálnych pracovníkov vyslovuje spoluhlásku *l'* pred samohláskami *e, i* a dvojhláskami *ia, ie, iu* (aľe, aľebo, ľen, stále, informovať, obľiehatel'ný)“ (1994, s. 15). Ani on si však – podobne ako František Kočíš v pozn. č. 3 – nepoložil otázku, prečo je to tak a či by nebolo vhodné riešiť problém aspoň čiastočnou úpravou platnej kodifikácie.

¹⁰ Je zrejmé, že tento pisateľ si neoveril skutkový stav vecí, ani „platnú kodifikáciu“ a už vôbec nie ortoepické výklady JÚLŠ SAV. Za zmienku však stojí v tomto poučení aspoň odkaz na Viliama Záborského, o ktorom bolo známe, že bol všetkými desiatimi za mäkké *l'* vo všetkých pozíciách, čo potvrdzujú aj jeho výklady v známych skriptách *Výslovnosť a prednes*, ktoré však sám komentuje takto: „Dnes – ako vidieť – je situácia taká, že väčšia časť inteligencie alebo vôbec tých, ktorí sa usilujú hovoriť spisovne, vyslovuje pred *e, i, í* a *ia, ie, iu* len veľmi slabo palatalizované *l'* alebo vôbec stredné *l'*. Tí, ktorí *l'* majú vžitú, vplyvom mestského prostredia artikuláciu so širokým dotykom veľmi často

2.3. Ľubozvučnosť slovenčiny sa často spája s jej „mäkkosťou“ a palatálne *l'* najlapidárnejšie „prezentuje“ túto jej hodnotu. Diskutujúci najčastejšie (oprávnenne) reagujú na zanedbávanie *l'* v silných pozíciách, o čom svedčí napr. táto reakcia na vystúpenie televíznej moderátorky Markízy v Smotánke 12. decembra 2009: „Slečna J., vy sa počujete? Počuli ste niekedy, ako sa (správne) hovorí po slovensky? Slovenčina má aj mäkké spoluhlásky (sú to tie, ktoré sa píšú s mäčkčom) – a preto sa mätko vyslovujú. Viete o tom, že máme okrem vášho tvrdého *l* aj mäkké *l'*? Vo včerajšej Smotánke malo byť mäkké *l'* v slovách *schylovalo, vela, zalúbená, kráľovná, veľký, polovačka* a dokonca aj *prof. Nosál*“.

Ešte jedna pasáž z diskusie v Sme: „Je prirodzené, že sa jazyk mení a vyvíja. Ak si zapnem TV a počúvam moderátorov, okamžite mi „udrie do uší“ keď niekto použije *l'*. Prídem si vtedy akoby som pozeral staré archívne správy, kde plnenie päťročnice oznamovali ľubozvučnou slovenčinou..... Určite poznáte: *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*. Aj vy ich vyslovujete v skutočnosti: *d'e, t'e, ňe, l'e, d'i, t'i, ňi, l'i*? (Nikto nepoužíva písmeno *l'*, jano 1386, 24. 1. 2016).

Na sociálnych sieťach však funguje zároveň skupina s názvom *Mäkké l' nepatrí do slovenčiny!*, ktorá brojí proti tejto hláske i graféme s odkazom na Ľuda (vlastne, ako sami upozorňujú, Luda) Štúra. Na diskusnom fóre Najnoviny („Zrušme konečne v slovenčine tvrdé *y*“) sa o tom píše: „Je namieste znova upozorniť na jednu z rozšírených povier, podľa ktorých je mäkká výslovnosť slabík *le, li* povinná pre toho, kto chce správne hovoriť po slovensky. – Nie je to tak! Kto si naštuduje modernú slovenskú fonetiku (pod modernou slovenskou fonetikou sa myslí minimálne posledných 30 rokov¹¹), zistí, že povinne mäkká je iba výslovnosť šiestich slabík *d'e, t'e, ňe, d'i, t'i, ňi*. Mäkká výslovnosť dvoch zvyšných slabík *le, li* je nepovinná a označuje obzvlášť starostlivú výslovnosť (Záborský, Poničanová, Huba, Meličková, Kvietik, Adamčík, Filčík, Gregor, Kráľovičová). Našťastie! Veď nám na západnom Slovensku naozaj spôsobuje telesnú bolesť vyslovovať bolesť ako *bol'est*“.

Ešte jeden z podnetov, tentoraz z Bratislavy: „Zasekneme sa hneď pri slove „chľast“. Ako rozmýšľam, tak rozmýšľam, v hlave cunami, nie a nie pochopiť, čo je to ten chľast vlastne zač, keď sme celý život chodili s kamarátmi vždy iba chlastať a nikdy, naozaj nikdy v živote sme predsa nechľastali“ (komentare.sme.sk/članok_

---

oslabujú, tí, ktorí ho z rodného nárečia alebo mesta nepoznajú, sa ho len slabúčko priúčajú. Výsledok je zjavné ustupovanie a opúšťanie mäkkého *l'* v týchto polohách. Je naozaj otázne, či sa podarí udržať mäkké *l'* pred *e, i, í, ia, ie, iu* a či nepôjde vývoj k strednému (tvrdému) *l'*“ (Záborský, 1975, s. 85). Svedčí to o odbornej svedomitosti autora. Pritom tí, čo navrhujú variantné riešenie výslovnosti *le, li, lí, lia, lie, liu*, len reflektujú skutočnosť, na ktorú upozornil aj V. Záborský. Keďže normovanie má – podľa presvedčenia týchto autorov – odrážať živý jazyk a jeho normy, nie zrážať sa s nimi, kodifikačné úpravy v tejto veci sú iste hodné dôkladného uváženia.

¹¹ Aj keď konštatácia o modernej slovenskej fonetike posledných rokov nám môže byť sympatická, pravda je taká, že fakultatívnosť mäkkej výslovnosti v skupinách *le, li, lí, lie, lia, liu* vo zvukových opisoch a učebných textoch v spisovnej slovenčine zatiaľ určite neprevažuje.

tlac.asp?cl=5853994, Lucia Piussi). S podobným prípadom sa stretávame, keď starý herecký výraz „na placi“ sa zmení na „na pláci“. Treba si všimnúť, že v starších lexikografických príručkách (L. A. Mičátek, K. Kálal), nájdeme aj mäkké tvary, ktoré v súčasnosti sú iba v tvrdých podobách, napr. *lahôdky*, *lahodný*, dokonca *lajno*.

Druhý a posledný podnet z Bratislavy: „Privítal som, keď sa v bratislavskej doprave začali oznamovať zastávky v električkách a autobusoch. Prijemný ženský hlas oznamoval, kde sa práve nachádzame. Žiaľ, po čase ma začalo dosť vyrušovať, keď z ampliónu odznievalo: nasľedujúca zastávka...“ (z výskumu).

Napokon túto časť doplníme ešte otázkou z odbornej sféry: „Som logopedička a potýkam sa s otázkou správnej výslovnosti hlásky *l* v slabikách *le*, *li*, *lie*. Viem, že sa jedná o mäkké slabiky a tiež aj podľa Á. Kráľa (2009) by mala byť výslovnosť mäkká, no ani v praxi, ani v bežnom živote či v kultúrnom živote sa už s používaním mäkkého *l* (v slabikách *li*, *le*, *lie*) nestretám. Často sa takáto výslovnosť javí ako prehnaná. Chcela by som sa teda spýtať, či sa od tejto mäkkej výslovnosti (v slabikách *li*, *le*, *lie*) upúšťa alebo nie“.

3. Medzi najortodoxnejších bojovníkov za mäkké *l* v slabej pozícii, resp. jeho stabilitu v spisovnej slovenčine patrili spomedzi jazykovedcov predovšetkým Vlado Uhlár, ktorý pri návšteve divadla v Bratislave r. 1962 – „šokovaný“ – zistil, že niektorí divadelní herci vyslovujú výrazy *ale*, *alebo*, *len*, *list* (nie *aľe*, *aľebo*, *ľen*, *ľist*), hoci v týchto prípadoch podľa neho niet pochýb, že „záväzná je mäkká výslovnosť“. To (ale aj formulácie z predchádzajúcich odsekov) však zároveň znamená, že „stvrdzovanie“ výslovnosti *ľe*, *ľi* v tzv. slabých pozíciách siaha – či si to chceme alebo nechceme pripustiť – aj do vysokého štýlu, no je to zároveň doklad, že niekedy kodifikácia nemá zásadnejší vplyv na prax (úzus); najmä v prípadoch, keď nie je v súlade s rečovou praxou, resp. keď kodifikácia nevystihuje reálnu normu. Vlado Uhlár označil spomínané počínanie známych hercov Slovenského národného divadla za „kultúrny škandál“ (Uhlár, 1963, s. 45)¹². Svoj postoj prezentoval pred účastníkmi konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku, ktorá sa konala v r. 1962 v Bratislave. Reakcia Eugena Paulinyho, hlavného organizátora konferencie, na tento príspevok v sociolinguvistických kruhoch takmer zľudovala. Toto sú jeho slová v mierne skrátenej verzii: „V diskusnom príspevku s. Uhlára prekvapuje, že nijako nedbá na základné tézy o kultivovaní spisovného jazyka, ktoré boli prednesené v predchádzajúcich referá-

¹² Gejza Horák (1978, s. 15) dokonca zistil, že úplnú dôslednosť v zachovávaní výslovnosti *l* v zmysle platnej ortoepickej normy na scéne takmer ani nenájdeme. Nepošťastilo sa ju zachytiť ani v divadelnom predstavení *Krčma pod zeleným stromom* so špičkovým hereckým obsadením, a to ani u jedného z vystupujúcich. G. Horák neocenil ani štylistické využitie mäkkého *l* v ironizujúcom výroku („eľegantní“) v tom istom predstavení u Michala Določomanského, lebo ho nepovažoval „za daného stavu, keď chceme urobiť poriadok pri výslovnosti spoluhlásky *l* za spoločensky, ale ani umelecky únosné“ (Horák, 1978, s. 19).

toch. Ak sa domnieva, že je nesprávna základná téza, že normu spisovného jazyka určujú používatelia, mal ju vyvrátiť, no nie je možné vrchnostensky predpisovať istú kodifikáciu, keď za ňou nestojí norma so svojimi používateľmi. Nechcem na tomto mieste ani brániť výslovnosť mäkkého *l*, ani sa vyslovovať proti nej, ale nepokladám za správne naháňať po Slovensku ľudí s kyjakom, že nevyslovujú mäkké *l*. Aj J. Hus vyhlásil, že „mrskanie jsou hodni Pražané a jiní Čechové“, pretože nevyslovujú tvrdé *y* a tvrdé *l*. Tvrdé *y* a tvrdé *l* dnes už v češtine nie je, ale zato sa ešte čeština nestala zlým jazykom. Ak sa u nás skutočne opúšťa výslovnosť mäkkého *l*, značí to, že sa mení norma. Treba ju preskúmať a podľa nej upraviť kodifikáciu“ (Pauliny, 1963b, s. 49).

3.1. Ako neskôr upozornil Siniša Habijanec (2017, s. 212), Vlado Uhlár pri palatálnom *l* v slabej pozícii nepohrdol ani dobovými ideologickými „dôkazmi“, keď v článku o mäkkom *l* zo 40. rokov 20. storočia (1940/41, s. 210) označil *l* za hlásku „slobodného Slovenska“, kým neskôr v článku zo 60. rokov považoval za potrebné upriamiť pozornosť najmä na to, že výslovnosť *l* v slabikách *le*, *li* v slovenčine má oporu v ruštine, v reči socializmu (Uhlár, 1963, s. 46). V 60. rokoch 20. storočia sa však v diskusii o Slovníku slovenského jazyka podobne vo vzťahu k ruštine vyjadrila aj Zora Jesenská, Rudolf Krajčovič a Ábel Král (porov. Pri zelenom stole: Naša reč, 2014, s. 51, 57).

3.2. Vlado Uhlár pritom bol známy aj tým, že žiadal, aby sa v záujme odstránenia tejto (podľa neho) „anomálie“ (tvrdej výslovnosti *le*, *li*) označovala mäkkosť hláskových skupín *le*, *li* a pod. aj v písme aspoň v školách. K ničomu takému však nikdy nedošlo. Otázkou je, či aj nacvičovanie mäkkej výslovnosti *le*, *li* a v *i*-ových dvojhláskach, kde sa mäkká výslovnosť považuje za jedinú alternatívu (tak sa to robí aj v Kultúre hovoreného prejavu, Sabol – Bónová – Sokolová, 2006), nie je tak trochu práca navyše. Reprezentačný Slovník súčasného slovenského jazyka v takých prípadoch výslovnosť nezaznamenáva. Napr. pri hesle *halier* sa neuvádza, že žiaduca by tu bola výslovnosť [ha'lier]. V tomto slovníku sa totiž neregistruje nijaká výslovnosť s výnimkou tých prípadov, v ktorých by mäkká výslovnosť bola „neortoepická“ ([libela], [dekan], [apetít], [politika]).

4. Niektorí autori z oblasti tzv. ľudovej jazykovedy (k pojmu porov. Čmejrková, 1992, s. 56 – 64)) boj za záchranu *le*, *li* ešte pritvrdili a začali dokonca podávať aj žaloby. Takou žalobou bola napr. *Výzva na ochranu (záchranu) ľubozvučnosti slovenčiny*, ktorú v mene Miestneho odboru Matice slovenskej Bratislava 2. podal Ing. Igor Adamovič. Šlo o žalobu „na pána dr. Slavomíra Ondrejoviča, riaditeľa JÚLŠ SAV, pre sabotovanie platnej jazykovej normy“. Zdôvodnenie podania bolo takéto (citujem ho v autentickej podobe – S. O.): „Žalovaný je špičkový reprezentant, slovenský národ im zaplatil štúdiá a platí ich ako odborníkov. Pre akési mne neznáme politické dôvody bol vymenovaný za riaditeľa Jazykovedného ústavu SAV.

Každý Slovak očakáva, že bude zodpovedne strážiť spisovný jazyk a dozerat' na dôsledné dodržiavanie jazykových noriem. Žalovaný však namiesto očakávaných povinností sa preukázateľne prikláňa na stranu sabotérov mäkkého *l'*, čo odporuje jedinej platnej, kodifikovanej norme – Pravidlám slovenskej výslovnosti. Paragraf 22, ods. 3 zákona č. 270/95 Z. z. totiž hovorí: „Akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný“ (publikované aj v Pravde, porov. Jancura 2002)¹³.

5. Je mimo všetku pochybnosť, že palatálne *l'* do zvukového i grafického inventára súčasnej spisovnej slovenčiny patrí, aj keď to platí v plnom rozsahu iba v tzv. silnej pozícii. Pritom s touto hláskou a grafémou sa u nás spája niekoľko sociolinguvistických paradoxov. Hlavným paradoxom je, že palatálne *l'* sa na jednej strane vníma ako charakteristická či dokonca najcharakteristickejšia hláska spisovnej slovenčiny, ktorá ju odlišuje od viacerých iných slovanských spisovných jazykov, najmä od češtiny,¹⁴ a ktorá dodáva slovenčine osobitý svojráz. Na druhej strane sa však v rečovej praxi viditeľne zanedbáva, pričom v tzv. slabých pozíciách už v poklese výskytu mäkkej výslovnosti dávnejšie prekročila kritickú hodnotu. Proti tomu sa občas podnikali a podnikajú rozmanité, niekedy aj dosť kuriózne („mimolingvistiké“) opatrenia (porov. napr. spomenuté iniciatívy Vlada Uhlára v školskej praxi), kým iní autori sa naopak domnievajú, že uvedenú skutočnosť (absentovanie palatálneho *l'* v niektorých pozíciách) treba reflektovať a vyvodit' z neho aj kodifikačné závery. Eugen Pauliny v diele Fonologický vývin slovenčiny (1963a, s. 291) zistil, že zmena *l'* na *l* je mestská zmena a že mäkké *l'* sa na strednom Slovensku nevyslovuje v oblasti miest a v oblastiach susediacich s mestami. Nie je v Tekove okrem južného Pohronia, nie je v oblasti Banskej Bystrice a Zvolena, nie je v Liptove v oblasti Ružomberka a Mikuláša, nie je v strednom a východnom Gemeri (porov. podobné údaje aj u Eugena Jónu, 1946). Aj Ján Stanislav poukázal na to, že v Liptove mäkké *l'* nie je v mestách a v ich okolí, ale ani v bývalých zemianskych obciach, ale upozornil aj na to, že zmena *l' > l* bola v minulosti príznakom mestskej a zemianskej výslovnosti (Stanislav, 1932, porov. k tomu Ďurovič, 1992). Podľa Eugena Paulinyho sa za bezpríznakovú dnes aj v stredoslovenských nárečiach považuje tvrdá výslovnosť, kým výslovnosť s *l'* je príznaková, archaická, resp. „slovenskejšia“, pričom zanikanie *l'* je v nárečiach i spisovnom jazyku doteraz živý proces (Pauliny 1963a, s. 291 – 292).

¹³ Toto obvinenie nebolo jediné. V r. 1997 bola adresovaná ponosa s tým istým názvom hercom Novej scény v Bratislave, ktorí v 70. rokoch „zaviedli módu násilného pretvrdzovania *le, li*“.

¹⁴ Podľa Jána Feketeho (1996) slovenčina má najmenej päť hlások (*ä, l', í, ô, ř*), ktoré nemá nijaký iný jazyk na svete. Unikátnosť mäkkého *l'* v tomto zmysle spochybňuje však už aj ruština, ktorú sme sa donedávna učili na Slovensku všetci. Ale *l'* majú aj iné východoslovanské a južnoslovanské jazyky a rovnako aj románske jazyky, napr. taliančina, španielčina a portugalčina, nehovoriac už o rómčine, ktorú počuť aj na Slovensku (porov. k tomu Krupa – Ondrejovič, 2013. s. 68).

5.1. Vo výklade sa v tomto prípade hodí odbočiť až k Ľudovítovi (vlastne Ľudovítovi) Štúrovi, tvorcovi súčasnej spisovnej slovenčiny. Tento náš bard uvedenú hlásku a literu neprijal, ako je známe, do svojej spisovnej slovenčiny s odôvodnením, že „mekkuo l len u daktorích a málo Slovákou je v običaji a už aj tam pomalí zakapáva, odkjal ako aj preto že zvuk pre svoju veľkú rozťeklosť ňeprijemní a d'etínski v čistej Slovenčine lepšie keď sa viňehá“ (Štúr, 1846, s. 101 – 102). Ako upozorňuje novšie Juraj Dolník (2010, s. 170 – 171), protagonista spisovnej slovenčiny palatálne *l'* hodnotí ako zvuk neprijemný a detinský a napriek tomu nadobudol u (značnej časti) Slovákov „kultovú priazeň“. Už aj v štúrovských časoch však prebiehala i po Ľudovítovi Štúrovi diskusia o charakteristike hlásky/grafémy *l'*, ktorú proti Ľudovítovi Štúrovi presadzoval najmä Samo Chalupka. Z hľadiska dobovej diskusie o palatálnom *l'* sa zdá dôležité vyjadrenie Janka Francisciho-Rimavského, jedného z posledných štúrovcov, ktorý v liste Augustovi Horislavovi Škultétymu 1. novembra 1845 napísal: „... l' bi som sám prijau kebi mau t'iskár, a potom kebi som ved'eu s istotou kďe ho klást' či aj boľi, voľi či len l'úbosť, hľadjet' atď.“ (porov. k tomu Listy, 1990). Táto Francisciho otázka rezonuje vlastne do istej miery dodnes.

5.2. Otázkou, ku ktorej sa treba vrátiť, je aj to, prečo Ľ. Štúr odmietol túto hlásku, keď Anton Bernolák, ktorý sa pokúsil o kodifikáciu pred ním, palatálne *l'* do svojho inventára zaradil dokonca aj v pozícii *l'e, li*. A to napriek tomu, že základom jeho kodifikácie bola západoslovenská kultúrna slovenčina, resp. jazyk mesta Trnavy, kde palatálne *l'* nie je prítomné. Vlado Uhlár to zdôvodňuje tak, že Anton Bernolák pochádzal z oravskej Slanice, kde bolo mäkké *l'* vždy prítomné, a Ľudovít Štúr zasa z obce (Zay)Uhrovec, kde sa mäkké *l'* nevyskytovalo. Nemožno však povedať, že by iné jazyky v Štúrovom systéme mali základ (najmä) v uhrovskom nárečí. Je dostatočne známe, že Štúrov systém vychádza z väčšieho stredoslovenského areálu (Ferenčíková, 2017), hoci je zároveň pravda, že sa Štúr neopiera ani tak o nárečia, ale – ako na to poukázal argumentovane Ľubomír Ďurovič – skôr o stredoslovenskú mestskú reč, najmä o reč Liptovského Sv. Mikuláša (Ďurovič, 1992). Napokon o mestskej (zemianskej) príčine zanedbávania mäkkého *l'* písal, ako sme už uviedli, už (kriticky) aj Ján Stanislav (v Liptovských nárečiach, 1932). Aj z toho vyplýva, že tu máme do činenia s pomerne zjavným protikladom urbánnej a rurálnej slovenčiny (takýto výklad presadzuje i Ľ. Ďurovič, 2000, s. 115¹⁵ a S. Habijanec, 2017, s. 214, ale do istej miery situáciu s palatálnym *l'* takto vníma už aj Ján Stanislav, 1932). I podľa našej miniankety dnešná **živá norma** kultivovanej slovenčiny najčastejšie žiada vo **všetkých** výslovnostných štýloch, aby sa palatálne *l'* dôsledne realizovalo pred zadnými vokálmi, spoluhláskami a pred pauzou, kým pred hláskami *e, i, í*

¹⁵ Ľ. Ďurovič upozorňuje na prekáračky medzi Liptovským Mikulášom a neďalekým Iľanovom typu „V Iľanove, na poľaňe, na beľavo aj ľan kvitňe“ (Ďurovič, 2000, s. 256), ktoré patria takisto do stereotypného vnímania rozdielov medzi mestom a dedinou.

a *i*-ovými dvojhláskami je vo väčšine prípadov bežná nepalatálna výslovnosť, pričom palatálna výslovnosť tu pôsobí často silne príznakovo, rurálne. Znovu pripomíname, že aj podľa pôvodného návrhu (Horecký – Peciar, 1952/53) je tu namieste i mäkká (nielen tvrdá) výslovnosť.

5.3. Odkážme ešte aspoň na jeden citát z článku Jána Mihála *Fonéma l' v slovenskom spisovnom jazyku* (1971, s. 244): „I ja som za fonému l' v slovenskom spisovnom jazyku, lebo tak mi káže úcta k reči svojich rodákov, ktorých väčšina túto spoluhlásku rúce vyslovuje: nič to, že sa miestami stratila vplyvom neslovenským z reči ľudu, ale pôvodne tam bola, nuž a to je hlavné. Prihovárajú sa za ne aj dôvody estetické a môžeme hovoriť o ľubozvučnosti, aj o slovanstve a o rozličných dobrých atribútoch v prospech fonémy l', lebo každá hláska nášho jazyka nám musí byť milá, pekná na svojom mieste“. Podobne to formuluje aj Ján Kačala (1997, s. 70), ktorý v hláske l' vidí špeciálnu „národnoreprezentatívnosť“, keďže „aj prostredníctvom jestvovania a fungovania tejto hlásky si slovenčinu a osobitne spisovnú slovenčinu uvedomujeme ako našu, nám najbližšiu, odlišnú od iných jazykov a schopnú vyjadriť všetky prejavy nášho ducha ... Čiže aj prostredníctvom hlásky l' je slovenčina taká, aká je, akú ju vnímame pri každodennom upotrebení, akú ju máme radi, akú ju pestujeme a svojou jazykotvornou prácou ustavične zdokonaľujeme“.

5.4. V roku 2019 sa v Košiciach konalo vedecko-umelecké sympóziu pod názvom *Veda a umenie bez bariér* na oslavu osemdesiatin Jána Sabola. Podujatie otvorila prednáška Slavomíra Ondrejoviča s trochu provokatívnym názvom *Dá sa niečo vo zvukovej rovine spisovnej slovenčiny vykladať aj ináč, ako to robí Ján Sabol?* Nikto, pravdaže, nepochyboval a doteraz nepochybuje, že Ján Sabol je jedným z vrcholných predstaviteľov slovenskej i slovanskej jazykovedy, ktorý v početných monografiách a štúdiách mnohokrát dokázal, že práve zvukovú rovinu vie vysvetľovať a interpretovať tak kreatívne a invenčne a, dodajme ešte, prostredníctvom takých originálnych metafor, ako málokto iný (Ondrejovič, 2019). Poslednou publikáciou Jána Sabola, na ktorú sa toto vystúpenie odvolávalo a s ňou mierne aj polemizovalo, je *Kultúra hovoreného prejavu* z r. 2006, ktorú jubilant napísal spolu s Ivetou Bónovou a Miloslavou Sokolovou. Dodajme, že najnovším posunom v interpretácii palatálneho l' v tzv. slabej pozícii sú výklady v publikácii Ivety Bónovej (2019), v ktorých sa reflektujú (v každom prípade sa neodmietajú) možnosti tvrdej i mäkkej výslovnosti *le, li/l'e, li*.

5.5. Ján Sabol pritom v uvedenej monografii z r. 2006 (Sabol – Bónová – Sokolová 2006, s. 51 – 57) zreteľne ukazuje, ako sa artikulačný priestor dvojice *l – l'* svojou nižšou diferencovanosťou líši od „symetrických“ protikladov *t – t', d – d', n – ň* (porov. k tomu aj Horecký, 2001, s. 48). Ján Sabol tu spomína osobitosť priestoru nižšieho výslovnostného štýlu s prienikom aj do neutrálneho štýlu. Ábel Kráľ aj v najnovšej verzii *Pravidiel slovenskej výslovnosti* (2009) pripúšťa síce i výslovnosť

s mierne mäkkým *l'*, ale s dôležitým dodatkom, že vždy musí byť pri tom jasné, že sa vyslovuje mäkké *l* (a nie napr. neutrálne *l*).

5.6. Medzi binárnymi protikladmi spisovnej slovenčiny podľa palatálnosti/nepalatálnosti *d/d'*, *t/t'*, *n/n'* a *l/l'* je najlabilnejšia posledná dvojica, čo sa prejavuje najmä vo fonologicky slabých pozíciách pred *e*, *i* a tzv. *i*-ovými dvojhláskami. Na tom sa zhodne väčšina autorov. Ide však o to, čo s tým a akú „kodifikačnú“ stratégiu zvolíť voči uvedenej asymetrii. Niektorí autori túto (podľa nich) „anomáliu“ chcú riešiť, ako sme už uviedli, akýmikoľvek opatreniami, aby sa tento „nezdravý“ vývoj zvrátil či aspoň zastavil, iní však berú do úvahy vývin v živej (nie kodifikovanej) spisovnej slovenčine poukazujúc na potrebu podrobnejšieho výskumu a na neúnosnosť striktnnej kodifikácie palatálneho variantu a vyžadujú si kodifikovať v zhode s praxou dvojakú výslovnosť (podrobnejšie porov. už vyššie). V tejto polemike sa však objavujú neraz i skresľujúce tvrdenia, napr. že mäkkú výslovnosť skupín *le*, *li* presadzoval aj Ľ. Novák (tak to nachádzame v Pravidlách slovenskej výslovnosti Á. Kráľa, 1984, 1988, 1996, po ňom napr. aj u Ľ. Rendára, 2001), hoci v štúdiách tohto tvorca slovenskej fonologickej teórie nájdeme dostatočný počet pasáží, kde sa Ľudovít Novák zreteľne dištancuje od takejto praxe a takéhoto výkladu¹⁶.

6. Bohuslav Hála už v roku 1929 v publikácii *Základy spisovné výslovnosti slovenské* upozornil na nejednotnosť výslovnosti palatálneho *l'* v slovenčine. Ukázal, že na Slovensku sa vyslovuje *l'* „čistě měkce“ i „trochu tvrději (poloměkce)“ (s. 58). Túto variantnosť však nespojil s nijakou teritoriálnou diferenciáciou na slovenskom území, ani s fonologickým okolím. Na nejednotnosť výslovnosti palatálneho *l'* upozorňujú aj *Pravidlá slovenskej výslovnosti* Á. Kráľa – v pôvodnom vydaní z r. 1984 i v poslednom vydaní z r. 2009. Vyčleňujú sa podľa stupňa palatálnosti dokonca tri druhy *l'*: zmäkčené, mäkké i veľmi mäkké, z ktorých sa aj podľa tohto výkladu uprednostňujú prvé dve. Tzv. veľmi mäkké *l'* sa zasúva do úzadia ako menej prijateľné, hoci zároveň sa informuje, že v spisovnej slovenčine sú prípustné všetky tri typy. Dôležité je ešte doplniť, že Á. Kráľ palatálne *l'* na východnom Slovensku považuje za mäkšie ako stredoslovenské¹⁷. Tento záver spochybňuje už prvá veľká ortoepická

¹⁶ Napr. v konferenčnom zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967) možno nájsť na s. 192 takúto pasáž od Ľudovíta Nováka: „Dobre, ustáľme, že najideálnejšia vzorná divadelná výslovnosť by mala byť taká, ako sme práve uviedli (t. j. s *le*, *li* – S. O.), no popri tejto najlepšej výslovnosti by mal byť úplne rovnoprávny ten ortoepický variant, za rovnoprávnosť ktorého i ja bojujem. Už do smrti mám nie dlho (Ľudovít Novák to hovorí v r. 1965, teda ako 57-ročný!), ja sa už nejdem učiť sústavne vyslovovať prípady typu *list*, *len*. My sme sa to tak naučili bez *l'*. Niektorí sú inej mienky. Dobre, kto z mladších a mladých je za to, ako jedinú prípustnú výslovnosť *l'*, nech sa to i v praxi naučí. O hercoch sa hovorilo, že umelecká stránka im uniká, ak úzkostlivo striehnu na výslovnosť. Tak aj u nás vedcov by zas pojmová (s. 193) stránka unikala, keby sme sústredili pozornosť na *list*, *len* a podobné prvky. Nerozvíjam tu nijaké teórie, hovorím konkrétne k veci“ (podrobnejšie o tom porov. u S. Ondrejoviča, 2010).

¹⁷ Výslovnosť uvedenej hlásky je foneticky výborne zdokumentovaná nielen v spomínanej práci B. Hála (1929), ale predovšetkým v *Atlase slovenských hlások* J. Dvončovej, Á. Kráľa a I. Jenču (1969). Žiaľ, vždy iba v pozícii pred zadným vokálom. To isté sa týka aj *Atlasu slovenského jazyka* (Štolc a kol,

štúdiá *Slovenská mäkká spoluhláska l'* Jozefa Lišku (1956, s. 114 – 126), ktorý sa touto vecou výskumne zaoberal aj v početných ďalších príspevkoch. Dôležité je, že J. Liška neodhadoval stav vecí iba z náhodných auditívnych dojmov, ako to nachádzame u mnohých iných autorov, ktorí sa k tejto veci vyjadrovali, ale on artikuláciu *l'* veľmi podrobne skúmal vo východoslovenských i stredoslovenských nárečiach, ako aj v spisovnej výslovnosti u používateľov z najrozličnejších krajov Slovenska. Naozaj sa oplatí vrátiť k tejto jeho štúdii, ale aj k iným jeho štúdiám, napr. pri príležitosti stého výročia od jeho narodenia (porov. zborník *Kúzlo zvukov*, 2019). Záver jeho analýzy je v tejto veci úplne jednoznačný: „vcelku východoslovenské *l'* mäkkosťou odpovedá *l'* martinskému“ (1956, s. 122). No dajú sa, pravdaže, nájsť aj regióny s hláskou *l'*, ktorej palatálnosť je výraznejšia. Týmto teritóriom je Dolná zem (k „*l'*-ovej“ situácii na Dolnej zemi porov. u M. Dudka, 2008, s. 58 – 59 a 149).

6.1. Ťažko vyvráteným argumentom v prospech tvrdenia, že situácia je v tejto veci zrelá na zmenu v platnej kodifikácii, bola v medzičase aj Liškova „usvedčujúca“ analýza reči viacerých našich špičkových hercov SND v 60. rokoch 20. storočia, teda ortoepicky „najvzorovejších“ používateľov slovenského jazyka tej doby (Viliam Záborský, Ladislav Chudík, Karol L. Zachar, Ctibor Filčík, Karol Machata, Július Pántik, Jozef Adamčík, Hana Meličková, Viera Strníšková, Zdena Grúberová, Oľga Borodáčová, Ivana Kováčiková), ale i samých kodifikátorov, ktorých tento vynikajúci fonetik „odhalil“ dôvtipným spôsobom: nahral ich vystúpenia a demonštroval na podujatí, na ktorom sa diskutovalo aj o danom probléme (Liška, 1967a)¹⁸. Bolo to pre kodifikátorov zrejme dosť neprijemné a asi preto sa mu dostalo z pera J. Ružičku, vedeckého redaktora zborníka *Kultúra spisovnej slovenčiny*, kde Liškov článok vyšiel, takéhoto hodnotenia: „Konštatácie J. Lišku o realizácii spoluhlásky *l'* v skupinách *li, le* sa zdajú subjektívne: chýba im ako podklad objektívna analýza... Referát J. Lišku uverejňujeme v pôvodnom znení ako historický dokument“ (*Kultúra spisovnej slovenčiny*, 1967a, s. 151). Nie je jasné, prečo sú práve pozorovania a konštatácie J. Lišku subjektívne. Zdá sa, že v danom zborníku je viacero konštatácií, ktoré by si takúto kvalifikáciu zaslúžili omnoho viac. Hodná pozornosti je však aj diskusná poznámka J. Štolca, že nevie pochopiť, aký zmysel mali zvukové na-

---

1968), kde sa rozšírenosť palatálneho *l'* v slovenských nárečiach uvádza takisto len pred zadnými vokálmi. Autori týchto atlasov zrejme neprikladali odlišnosti okolia v týchto prípadoch osobitnú pozornosť. Z dnešného pohľadu, keď relevantnosť tohto okolia (t. j. toho, že iná situácia s *l'* je pred *e, i, í* a *i*-ovými dvojhláskami a iná v ostatných pozíciách) je čoraz zrejmejšia, možno to vnímať ako dosť vážny nedostatok (dôležité analytické doplnenia nachádzame u R. Pavlíka 2010).

¹⁸ J. Liška v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (Záver k diskusii o kodifikácii spisovnej výslovnosti, s. 197 – 200) dodáva, že „... túto výslovnosť (*l'e, l'i*) majú dodržiavať predovšetkým tí lingvisti, ktorí ju obhajujú, ale vo svojich hovorených prejavoch sa sami proti nej prehrešujú až na 98 percent. Ojedinelé použitie mäkkého *l'* v slove *a'l'e* nemôže zmeniť praktický postoj k výslovnosti týchto skupín, ani ku kultúre hovoreného slova. Chcú diktovať túto výslovnosť iným, ale ich samých sa to netýka?“ (s. 197).

hrávky, no najmä odpoveď J. Lišku na ne (Kultúra spisovnej slovenčiny 1967, s. 199). Na námietku, že tieto jeho pozorovania a úvahy vychádzajú zo „surovej empirie“ (Š. Ondruš), J. Liška vhodne reaguje tak, že vychádza z praxe, zo zisťovania stavu dnešnej výslovnosti, lebo to je podľa neho princíp základného výskumu a do čierneho triafa aj konštatáciou, že „u nás sme si zvykli aj v ortoepii teoretizovať viac na základe predpokladaného jazykového stavu než na základe poznania skutočného stavu zvukovej stránky spisovnej slovenčiny...“ (Liška, 1967b, s. 197, porov. aj Ivančová, 2019), pričom nemožno povedať, že by toto jeho tvrdenie neznelo v súčasnej ortoepickej situácii na Slovensku aktuálne doteraz.

6.2. Jozef Liška (1967, s. 155) upozornil ešte na to, že spravidla „tí, ktorí dôsledne vyslovujú skupiny *le, li* mäkkô, vyslovujú ich aj v prevzatých (cudzích) slovách“. Je to iste závažný fakt aj z hľadiska riešenia danej problematiky.

6.3. Zvuková rovina dolnozemskej slovenčiny sa vyznačuje niekoľkými výraznými črtami, ktorými sa odlišuje od (spisovnej) slovenčiny v materskej krajine. Markantný – okrem niektorých suprasegmentálnych a lexikálnych osobitostí – je aj fakt, že „vzdialenosť“ medzi mäkkým a tvrdým (palatálnym a nepalatálnym) *lʹl* je na tomto teritóriu výraznejšia než na materskom území Slovenska. Uvedená markantnosť sa znásobuje ešte tým, že na rozdiel od bežnej výslovnosti na Slovensku skupiny *le, li* ostávajú v dolnozemskej slovenčine „naplno“ palatálne, kým na slovenskom území v týchto pozíciách došlo k viditeľnému pohybu smerom k zníženiu palatálnosti

6.4. Palatálne *lʹ* predstavuje v slovenčine fenomén s výraznou symbolikou. Keď Anton Hrnko sa žaloval v denníku *Republika*, že slovenčina stráca svoju ľubozvučnosť, čitatelia reagovali najčastejšie takto: ako môže o ľubozvučnosti slovenčiny hovoriť práve niekto, u ktorého nepočuť ani jedno mäkké *lʹ*. Unizóno mu radili: Šuster, drž sa svojho kopyta!, nemudruj o tom, do čoho sa nerozumieš! Juraj Dolník v súvislosti s hláskou *lʹ* oprávnene hovorí o kulte *lʹ* v spisovnej slovenčine (Dolník, 2010, s. 71). A to napriek tomu, že výslovnosť *lʹ* sa v hraniciach Slovenska v pozíciách pred *e, i* a pred *i*-ovými dvojhláskami zreteľne stvrdzuje. Takýto proces možno pozorovať aj v poľštine (Stieber, 1974) i v bulharčine (Kotova, 1974) – porov. k tomu Ondrejovič (2011a). J. Sobolovský k nim pripája aj posuny v maďarčine¹⁹.

6.5. Vnímanie uvedeného problému je v slovenskej jazykovednej komunite, ako vidieť, doteraz značne diferencované až vyhrotené. Je tu naďalej skupina jazykovedcov, ktorí zastávajú názor, že v (spisovnej) slovenčine je nevyhnutné držať mäkké *lʹ* vo všetkých pozíciách za každých okolností, aj keď niektorí z nich pripúš-

¹⁹ Tento autor upozorňuje na fakt, že napr. pôvodná výslovnosť slova *diera* mala v maďarčine podobu *lyuk* [ʎuk], ktorá sa zachovala napr. v plaveckých (palóckych) nárečiach, kým dnes je v spisovnej maďarčine „popánštená“ výslovnosť [juk]. Dôvody vyhýbania sa mäkkému *lʹ* v slovenčine nevníma Š. Sobolovský – na rozdiel od Ludovíta Štúra – ako estetické, ale ako „magnátske“ (Sobolovský, 1941).

ťajú v živom jazyku rôznu mieru palatality, ale početná je aj skupina tých jazykovedcov, ktorí sa domnievajú, že v súčasnej situácii treba pripustiť v týchto pozíciách (pred *e*, *i* a *i*-ovými dvojhláskami) ako korektný aj nepalatálny variant, ktorý v súčasnosti reprezentuje predovšetkým mestskú výslovnosť na západnom, ale aj strednom a východnom Slovensku (porov. už Horecký – Peciar, 1952/1953). Ako ukázal už aj Miroslav Dudok vo svojej analýze z r. 2008, v ktorej sledoval výslovnosť týchto skupín v Slovenskom rozhlase, v mediálnom priestore na Slovensku jednoznačne prevláda v týchto pozíciách tvrdá (nepalatálna) výslovnosť. K uvedenej problematike sa M. Dudok vrátil aj v štúdiu *Jazyková kultúra v postmodernej situácii* (2009), v ktorej na základe empirického výskumu znovu potvrdil, že nepalatálna výslovnosť skupín *le*, *li*, *lí*, *lie*, *lia*, *liu* je na Slovensku dominantná. Ukázal pritom, že keby sa kodifikačná prax opierala o živý jazyk a predovšetkým o to, ako jazyk používa mladšia a stredná generácia na území Slovenska, ťažko by niekto mohol spochybniť kodifikáciu obidvoch variantov (palatálneho i nepalatálneho). V tejto súvislosti upozornil aj na zvláštny paradox: vzorná výslovnosť (t. j. výslovnosť podľa platnej kodifikácie – S. O.) *l/l'* vrátane mäkkej výslovnosti *le*, *li* „funguje“ najmä v enklávnej slovenčine vo Vojvodine a v rumunskom Banáte (Dudok, 2009, s. 67). Pritom však podľa neho podmienky „jazykového izolacionizmu“, ktoré tu vládnu, bránia možnosti, aby táto situácia predstavovala závažnejší argument na podporu kodifikácie palatálnej výslovnosti uvedených skupín aj na Slovensku. Ukazuje sa, že situácia na Dolnej zemi je v tejto veci špecifická. Aj nové výskumné sondy pritom potvrdzujú, že oslabenie výslovnosti *l'* pred *e*, *i* je v spisovnej praxi nesporným faktom, takže je takmer nepochopiteľné, ako sa našim kodifikačným príručkami podarilo „preplávať“ kodifikačné vody bez toho, aby museli meniť či aspoň oslabiť striktné kodifikačné pravidlo.

V minulosti sa aj v učebniciach slovenčiny pre cudzincov zvyčajne vyžadovalo podľa oficiálnej kodifikácie mäkké vyslovovanie slov *leto*, *lipa*, *liezť* a pod. Siniša Habijanec (2017, s. 213) demonštroval komunikačné ťažkosti, keď slovo *pleseň* vyslovil ako [*pl'eseň*], čo prítomní Slováci interpretovali ako *pieseň*. Novšie sa už v učebniciach pre cudzincov upozorňuje, že slová *leto*, *lipa*, *liať*, *lietať* a pod. sa môžu vyslovovať mätko i tvrdo (porov. Kamenárová, Španová, Los Ivoríková, Mošat'ová, 2018, s. 51)

6.6. V 90. rokoch autor tejto štúdie podnikol výskumnú cestu po stredoslovenských mestách (Martin, Modrý Kameň²⁰, Brezno, Banská Bystrica, Prievidza, Zvo-

²⁰ Modrý Kameň, donedávna (so svojimi 1600 obyvateľmi) najmenšie mesto na Slovensku (dnes toto prvenstvo prebrali Dudince), je podľa Jána Feketeho známy aj tým, že tu má v domáciach i prevzatých slovách dominantnú pozíciu mäkké *l'* (*la'la*, *la'lušky*, *š'labikár*, *krub'la*, *štrin'fla*, *cigaret'la*, *škarnic'la*, *krump'la*, *štrúdl'la*, *pl'undruvat'* a pod, ale „koncovky slovíes v minulom čase množného čísla a iné koncovky so zakončením na *-li* a *-le* sa nikdy nemäkkia a *le*, *li* sa vyslovuje tvrdo aj v ďalších podobných prípadoch“ (1995, s. 25).

len²¹, Lučenec, Žilina, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš), v ktorých evidoval vo všeobecnosti mäkkú i tvrdú výslovnosť v uvedených pozíciách *le, li, ľe, ľi*, pričom mäkký variant výslovnosti zaznamenal najmä u tých obyvateľov, ktorí do miest prichádzali (za prácou, za nákupom a pod.) z okolitých obcí a aj v stredoslovenskom mestskom teréne sa stretol s vnímaním výslovnosti *ľe, ľi, ľí, ľie, ľiu, ľia* ako rurálnej. Zaujímavý výskumný doklad je z Dolného Kubína. Na moju poznámku adresovanú domácim, že som prekvapený výslovnosťou skúmaných oravských respondentov, lebo som v tomto regióne očakával mäkkú výslovnosť *le, li*, bola odpoveď: „To nájdete v niektorých dedinách aj u nás, iné naše dediny zasa hovoria tvrdo, ako Záhoráci. *My hovoríme normálne.*“. Ťažko si predstaviť evidentnejšiu diagnózu jazykovej normality.

6.7. Bez zaujímavosti nie je ani situácia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, v inštitúcii, ktorá väčšinu kodifikačných príručiek pripravovala, kde počet v súčasnosti medzi 56 pracovníkmi palatálnu výslovnosť *l'* pred *e, i* len u jednej, resp. dvoch-troch pracovníčok. Ide o takú minimálnu hodnotu, že nám nemôže neprísť na myseľ ono biblické: „Vodu kážu, víno pijú“. Jozef Muránsky (porov. 1971), Daniela Slančová a Miloslava Sokolová (2011) zároveň ukázali, že mestská situácia vo východoslovenských mestách nie je v tejto veci vôbec odlišná od situácie v stredoslovenských mestách. V uvedenom kontexte nemožno zabudnúť ani na štúdiu Miloslava Dudka *Slovenská spoluhláska l' – mytéma alebo realita?* (2002), v ktorej tento autor uvádza výsledky plošného (celodenného) sledovania vysielania Slovenského rozhlasu. Táto štúdia takisto potvrdila prestížnosť nepalatálnej výslovnosti *l* v pozícii pred *e, i* (vedľa palatálnej) u kultivovaných hovoriacich. Ináč je to, pravdaže, na Dolnej zemi (Dudok, 2008) a v starých nahrávkach filmových týždenníkov, ale aj filmov z 50. a 60. rokov 20. storočia, keď sa ešte „pestovala“ palatálnosť.

7. Najčastejšie problémy vo výslovnosti *l'* mohli byť teda v pozícii pred samohláskami *e, i, í* a dvojháskami [*ľeto, ľipa, ľizat', ľietat', pol'ia...*], ale ak sme pripravení pripustiť, že v súčasnosti sa uvedená výslovnosť vníma v kultivovaných prejavoch ako príznaková a v bežnej reči ako prinajmenšom zvláštna, nemusíme brať tieto prípady vôbec ako problémové. Problém môžeme odhaliť pri výslovnosti *l'* iba v prípadoch, keď sa táto hláska/graféma vyskytuje pred ostatnými samohláskami (*ľudia, kľúč, kľáčat', pol'ovník*) alebo pred spoluhláskami (*vel'ký, mal'ba, učitel'ský, vol'ný, vel'mi* atď.). Túto výslovnosť v prípade, že sa realizuje prostredníctvom *l*, nemožno označiť za spisovnú a korektnú.

²¹ Zvolenčania podľa Lujzy Urbancovej (2013, najmä s. 59 – 61) svoju výslovnosť *le, li* charakterizujú ako tvrdú a mäkké *l'* spájajú výlučne s obyvateľmi okolitých dedín. Nikto z domácich nevyslovuje názov svojho mesta ako [zvoľen], ale výlučne len [zvolen]. Podľa Františka Kočiša (1988) vo Zvolene si už žiaci základných škôl pokladajú takmer za stavovskú povinnosť či hrdosť mäkké *l'* nevyslovovať a .... niektorí zvolenski herci odmietajú vyslovovať mäkké *l'* (zdroj neznámy).

7.1. Z nášho textu je zrejmé, že pri palatálnom *l'* v pozíciách pred *e, i, í* a *ia, ie, iu* by sme na základe rekapitulácie a rezumácie doterajších výkladov dávali prednosť variantnej výslovnosti (resp. variantnej kodifikácii): mäkkej i tvrdej. Tým nadväzujeme na známe návrhy z 50. rokov 20. storočia, ale aj na argumenty niektorých významných slovenských fonológov, morfonológov, sociolingvistov a historikov jazyka, no vedie nás k tomu predovšetkým ohľad na výskum jazyka a živých noriem (spisovnej) slovenčiny. Pripustením variantov s tvrdou výslovnosťou *le, li, lí, lia, lie, liu* by kodifikácia v tejto veci vyšla v ústrety kultivovanému úzu. V tom sme zajedno s vyjadrením popredného zahraničného lingvistu Sinišu Habijanca, podľa ktorého spoluhláska *l'* by ani po oficiálnom kodifikovaní alternatívnej výslovnostnej normy neustúpila zo svojich pozícií už aj preto, že v implicitnej výslovnostnej norme takáto prax vlastne už funguje veľmi dlho. V každom prípade: ak by sa aj v tejto súvislosti trochu znížila frekvencia *l'*, slovenčina by nestratila nič „zo svojej ľubozvučnosti, pestrosti, vlnitosti a – krásy“ (Habijanec, 2017, s. 215). Možno, že by sa tým ešte všetky tieto jej atribúty znásobili.

Literatúra

- BÓNOVÁ, Iveta: Ortoepia javov na segmentálnej úrovni. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019. 98 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: Jazykové vědomí a jazyková kultura (zamyšlení nad tzv. lidovým jazykozpytem). In: Slovo a slovesnost, 1992, roč. 53, č. 1, s. 56 – 64.
- DOLNÍK, J.: Kultové objekty v slovenskom jazykovom prostredí. In: Studia Academica Slovaca. 39. Eds. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2010a, s. 61 – 73.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kalligram 2010b. 221 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018. 198 s.
- DUDOK, Miroslav: Slovenská spoluhláska *l'* – mýtéma alebo realita? (rukopis 2002).
- DUDOK, Miroslav: Zachránený jazyk. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2008. 205 s.
- DUDOK, Miroslav: Jazyková kultúra v postmodernej situácii. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 63 – 68.
- ĎUROVIČ, Eubomír: Atlas slovenského jazyka a jazyk mesta. In: Studia z dialektologii polskiej i slowiańskiej. Red. B. Borys – W. Sedzik. Warszawa: Polska Akademia Nauk 1992, s. 69 – 73.
- ĎUROVIČ, Eubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Sociolinguistica Slovaca. 5. Bratislava: Veda 2000, s. 111 – 117.
- ĎUROVIČ, Eubomír: Nová spisovná slovenčina v Štúrovej Nauke reči Slovenskej. In: JÓNA, Eugen – ĎUROVIČ, Eubomír – ONDREJOVIČ, Slavomír: Ludovít Štúr Nauka reči Slovenskej. II. Komentáre – Bibliografia. Bratislava: Veda 2006, s. 56 – 257.
- DVONČ, Ladislav: K diskusií o niektorých problémoch slovenskej výslovnosti. In: Slovenská reč, 1965, roč. 30, č. 3, s. 143 – 153.
- DVONČ, Ladislav: K otázke spoluhlásky *l'* v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1966, roč. 17, č. 1, s. 75 – 84.
- DVONČOVÁ, Jana – JENČA, Gejza – KRÁL, Ábel: Atlas slovenských hlások. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 105 s.
- FEKETE, Ján: Krátky slovník nárečia slovenského modrokamenského. Bratislava: Print-Serves 1995. 199 s.

- FEKETE, Ján: *Ó, ó*. In: Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 1996, roč. IV + 112, s. 119.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Štúrova kodifikácia vo svetle nárečových výskumov. In: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v historických a súčasných interpretáciách. Eds. S. Ondrejovič – J. Kmit'ová. Bratislava: Veda 2017, s. 80 – 102.
- FINDRA, Ján: Mäkkostná korelácia a spoluhláska *l'*. In: Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 1 – 2, s. 68 – 73.
- HABIJANEC, Siniša: Slovenská spoluhláska *l'* – kodifikácia verzus úzus. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe 2. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Eds. B. Chochoľová – L. Molnár Satinská – G. Múcsková. Bratislava: Veda 2017, s. 208 – 218.
- HABOVŠTIAK, Anton: O výslovnosti skupín *le, li*. In: Slovenská reč, 1953/53, roč. 18, č. 6, s. 225 – 234.
- HÁLA, Bohuslav: Základy výslovnosti slovenské a srovnání s výslovností českou. Praha: Nákladem Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v komisi F. Řivnáče, knihkupce Karlovy univerzity 1929. 133 s.
- HORÁK, Gejza: Hodnotenie jazykovej kultúry v SND. In: Hodnotenie javiskovej reči v činohre SND. Red. J. Slivko. Bratislava: Zväz slovenských dramatických umelcov 1978, s. 2 – 26.
- HORECKÝ, Ján – PAULINY, Eugen: O reforme slovenského pravopisu. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1948. 60 s.
- HORECKÝ, Ján – PECIAR, Štefan: K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy. In: Slovenská reč, 1952/53, roč. 18, č. 1, s. 35 – 47.
- HORECKÝ, Ján: Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazyková spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001. 52 s.
- CHUDÍK, Ladislav: Hodnotenie jazykovej kultúry v SND. In: Hodnotenie javiskovej reči v činohre SND. Red. J. Slivko. Bratislava: Zväz slovenských dramatických umelcov 1978, s. 33 – 37.
- CHUDÍK, Ladislav: O autorite jazyka a autora. In: Večerník, 1984, č. 102 (25. mája 1984), s. 5.
- IVANČOVÁ, Lena: Slovenská ortoepická norma podľa Jozefa Lišku. In: Kúzlo zvukov. Eds. Marián Gladiš – Lucia Jasinská. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019, s. 19 – 24.
- JAMRICH, Dušan: Herec a jeho reč. In: Správy, 1988, s. 1 – 2.
- JANCURA, V.: Zažaloval riaditeľa Jazykovedného ústavu. In: Pravda, 10. augusta 2002, s. 1 – 2.
- JÓNA, Eugen: Poznámky k návrhom na reformu slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1946, roč. 12, č. 1 – 2, s. 46 – 57 a 104 – 113.
- KAČALA, Ján: Slovenská mäkká spoluhláska *l'*. In: Kultúra slova, 1997, roč. 31, č. 2, s. 65 – 72.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela: Krížom-krážom. Metodická príručka – slovenčina A1 + učebnica A1. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 203 s.
- KOČIŠ, František: Systém jazyka a jazykový úzus. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 1, s. 1 – 3.
- KOTOVA, N. V.: Za konsonanta *l* pred *e, i* v bálgarskija knižoven izgovor. In: V pamet na profesor Stojko Stojkov (1912 – 1969). Ezikovedski izsledvanija. Sofija: Izdatelstvo na Bálgarska akademija na naukite 1974, s. 91 – 92.
- KRÁL, Ábel – SABOL, Ján: Fonetika a fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, 1984, 1988. 626 s.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a výslovnostný slovník. Martin: Matica slovenská 2005, 2009. 423 s.
- KRET, Anton: Diskusný príspevok. In: Ako je to s javiskovou rečovou. Red. Š. Šugár. Bratislava: Zväz slovenských dramatických umelcov 1986, s. 32 – 32.
- KRUPA, Viktor – ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazykové mýty. In: Mýty naše slovenské. Eds. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová. 2. vyd. Bratislava: Premedia Group 2013, s. 62 – 70.
- Kúzlo zvukov. Eds. M. Gladiš – L. Jasinská. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019. 132 s.
- Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 291 s.

- Listy Jána Francisciho I. (1840 – 1850). Priprav. M. Eliáš. Martin: Matica slovenská 1990. 272 s.
- LIŠKA, Jozef: Slovenská mäkká spoluhláska *l*. In: Československá logopedie. Red. L. Edelsberger et al. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1956, s. 114 – 126.
- LIŠKA, Jozef: Kodifikácia spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967a, s. 149 – 160.
- LIŠKA, Jozef: Záver k diskusii o kodifikácii spisovnej výslovnosti. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967b, s. 197 – 200.
- LIŠKA, Jozef: Palatálna laterála v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. 22, č. 2, s. 128 – 156.
- LIŠKA, Jozef: Výskum hovorenej slovenčiny a ortoepia. In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 6. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2007, s. 167 – 179.
- MELIŠ-ČUGA, Ľudovít: K návrhu nových Pravidiel slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1952/53, roč. 12, č. 4, s. 116 – 124.
- MIHÁL, Jozef: Fonéma *l* v slovenskom spisovnom jazyku. In: Jazykovedné štúdie 11. Jónov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 241 – 244.
- MURÁNSKY, Jozef: Výslovnosť *l* – *l* v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny vo východoslovenských mestách. In: Jazykovedné štúdie 11. Jónov zborník. Red. J. Oravec. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 232 – 240.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: *L* ako Ľudevít. In: Dotyky so slovenčinou. Príloha mesačníka Slovenské dotyky 2012, č. 1, s. I – III.
- NOVÁK, Ľudovít: Niektoré otázky z ortoepie a problém pravopisnej reformy. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 192 – 194.
- ONDREJOVIČ, Slavo: Spoluhláska *l* v Ľudových rozprávkach na gramofónových platniach. In: Kultúra slova, 1980, roč. 14, č. 7, s. 252 – 253.
- ONDREJOVIČ, Slavo: O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 2, s. 100 – 108.
- ONDREJOVIČ, Slavo: Slovenské národné divadlo v sociolingvistickej pohľade. In: Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky 26. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mítrik. Bratislava: Alfa 1990, s. 241 – 256.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka. In: Nárečia a národný jazyk. Ed. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, s. 113 – 120.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K niektorým problémom pripravovaného Ortoepického slovníka slovenského jazyka. In: Sborník z Konferencie česko-slovenské pobočky ISPhS 2004. Ed. T. Duběda. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova 2004, s. 54 – 64.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 4, s. 219 – 230.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Problém palatálneho/nepalatálneho *l/l* v spisovnej slovenčine najmä v pozíciách pred *e, i*. In: Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach. Eds. Ľ. Žigová – M. Vojtech. Bratislava: Univerzita Komenského 2011a, s. 43 – 54.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Ortoepické inšpirácie Ľudovíta Nováka. In: Akademik Ľudovít Novák – tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU. Prednášky zo sympózia konaného 25. septembra 2008 v Bratislave. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2011b, s. 87 – 97.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Sociolingvistické poznámky k dvom typom palatálneho *l*. In: Philologica LXXI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. M. Dobříková. Bratislava: Univerzita Komenského 2013, s. 47 – 52.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Možno niektoré javy zvukovej roviny spisovnej slovenčiny vykladať ináč, ako to robí Ján Sabol? Ed. Iveta Bónová – Lucia Jasenská. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ 2019 (v tlači).
- PAULINY, Eugen: Vývin skupín *d', t', ň, l' + e, i* v slovenčine. In: Jazykovedný sborník SAVU V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Nakladateľstvo SAVU 1951, s. 140 – 151.
- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963a. 358 s.

- PAULINY, Eugen: (diskusný príspevok) In: Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963b, s. 48 – 49.
- PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2000. 40 s.
- PAVLÍK, Radoslav: Akustické a auditívne vlastnosti slovenských laterálnych konsonantov *l, l'*. Spektrálne parametre pred *e, i, í, ia, ie, iu* v domácich slovách. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 2, s. 109 – 129; č. 3, s. 143 – 158.
- PECIAR, Štefan: Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti. In: Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 9 – 18.
- POVAŽAJ, Matej: Sonda do rozhlasového spravodajstva. In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 1, s. 9 – 17. „Pri zelenom stole: naša reč“. Návraty k takmer zabudnutej diskusii. Ed. G. Múcsková – J. Vrábľová. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 150 s.
- RENDÁR, Ľubomír: Dištinkcia mäkkého *l'*. In: Varia. 14. Zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004). Zost. M. Olšiak. Nitra – Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF 2006, s. 51 – 60.
- RENDÁR, Ľubomír: Kapitoly zo slovenských dejín jazykovej kultúry od polovice 20. storočia po súčasnosť. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2014. 92 s.
- SABOL, Ján – BÓNOVÁ, Iveta – SOKOLOVÁ, Miloslava: Kultúra hovoreného prejavu. 2. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 254 s.
- SABOL, Ján: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava: Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1977. 96 s.
- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna: Tendencie vývinu slovenského fonologického systému. K výslovnosti *l'* v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné aktuality, 2001, roč. 38, s. 84 – 93.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2011, s. 341 – 357.
- SOBOLOVSKÝ, Štefan: Fonetický rozbor laterálnych konsonantov *l, l'* a palatálneho *l'*. In: Slovenská reč, 1941/42, roč. 9, č. 1, s. 21 – 26.
- STANISLAV, Ján: Liptovské nárečia. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1932. 562 s.
- STANISLAV, Ján: Slovenská výslovnosť. Príručka pre umelcov a iných pracovníkov. Martin: Osveta 1953. 295 s.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika: Vývoj kodifikácie českej výslovnosti. Praha: Academia 2019. 287 s.
- STIEBER, Zdisław: Rozwój prasłowiańskich *l* i *l'* w języku polskim. In: V pamet na profesor Stojko Stojkov (1912 – 1969). Ezikovedski izsledvanija. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarska akademija na naukite 1974, s. 73 – 76.
- ŠTOLC, Jozef a kol.: Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod, komentáre, materiály. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 199 s.
- ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči Slovenskej. Prešporok: Nákladom Tatrina č. 1, 1846. 214 s.
- UHLÁR, Vlado: Slovenské *l'*. In: Slovenská reč, 1940/41, roč. 8, č. 7 – 9, s. 204 – 211.
- UHLÁR, Vlado: Upevnenie a rozšírenie *l'* v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1958, roč. 23, č. 2, s. 91 – 102.
- UHLÁR, Vlado: Ľudovít Štúr a slovenčina v jeho rodnom Uhrovci. In: Kultúra slova, 1988, roč. 22, č. 9, s. 294 – 301.
- UHLÁR, Vlado: Z diskusie. In: Jazykovedné štúdie. VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 45 – 46.
- URBANCOVÁ, Lujza: Mestská reč vo Zvolene. Banská Bystrica: Belianum 2013. 161 s.
- ZÁBORSKÝ, Viliam: Výslovnosť a prednes. 2. vyd. Bratislava: Osvetový ústav 1975. 145 s.